

3. Økonomisk vekst

Norge har gått fra å være et middels rikt OECD land i 1970 til nå å være blant de rikeste OECD landene. Disponibel realinntekt per innbygger var i 2016 79 prosent høyere enn i 1990 og 166 prosent høyere enn i 1970. Kjøpekraften av denne inntekten i 2015 var om lag 70 prosent høyere enn i EU. Inntekten har imidlertid falt i de siste 7 årene, og var i 2016 12 prosent lavere enn toppnivået i 2008. Dette kapittelet gjennomgår hva som har bidratt til den enorme inntektsveksten fram til 2008, samt hvilke komponenter som trakk inntekten ned etter 2008.

3.1. Utviklingen i inntekt per innbygger

Hovedkomponenter i disponibel inntekt for Norge

Gjennomsnittsinntekten i et land beskrives best av nasjonalregnskapsbegrepene disponibel inntekt og nasjonalinntekt, begge målt per innbygger. Nasjonalinntekt omfatter inntekt som tilfaller innbyggere fra innenlandsk produksjon og nettoinntekter fra utlandet. Inntektsstrømmene til og fra utlandet omfatter renter og aksjeutbytte og andre formuesinntekter, lønn og skattebetalinger. Produksjonsinntektene tilsvare verdien av produksjonen i bedrifter hjemmehørende i Norge, herunder selvstendig næringsdrivende, offentlig forvaltning og ideelle organisasjoner, fratrasket verdien av produktinnsatsen og slitasje av realkapital (kapitalslit). Disponibel inntekt for Norge er lik nasjonalinntekten fratrasket såkalt bundne stønader og overføringer til utlandet (regnet netto). Bundne stønader og overføringer følger av regler og avtaler som ikke kan endres på kort sikt. Viktige eksempler er utviklingshjelp og kontingenter til blant annet EU og FN. Jo lengre tidsperspektiv, desto riktigere blir det å betrakte slike bundne utgifter som en valgt disponering av inntekt. For eksempel ønsker den nyvalgte presidenten i USA å disponere friere de midlene som overføres til FN. Da øker relevansen av nasjonalinntektsbegrepet, mens relevansen av begrepet disponibel inntekt svekkes. Tabell 3.1 viser sammenhengene mellom disse to begrepene for Norge, bruttonasjonalproduktet (BNP) og andre nasjonale inntektskomponenter. Disponibel inntekt for Norge ligger svært nær nasjonalinntekten. Målt per innbygger, anslås Norges disponible inntekt og nasjonalinntekten i 2016 til henholdsvis 508 000 og 518 000 kroner. Det meste av denne forskjellen består av offentlig utviklingshjelp som i 2015 utgjorde 1,0 prosent av bruttonasjonalinntekten.

Uansett hvilket mål som legges til grunn kommer det aller meste av landets nettoinntekter fra produksjon på norsk jord.¹ Dette til tross for at inntekter i økende grad krysser landegrensene. Det gjelder særlig statens kapitalinntekter fra utlandet som tjenes opp gjennom avkastning på en stadig større kapital i Statens pensjonsfond

– utland (SPU). Bidraget til nasjonalinntekten og disponibel inntekt fra innenlandsk produksjon måles ved *nettonasjonalproduktet* (NNP). I 2016 er dette anslått til 2 545 milliarder kroner, tilsvarende 486 000 kroner per innbygger. NNP er lik BNP fratrasket verdien av slitasje av kapitalutstyret på 567 milliarder kroner i 2016.

Tabell 3.1. Disponibel inntekt for Norge med hovedkomponenter. Løpende priser. Milliarder kroner

	2015	2016
Bruttonasjonalprodukt, markedspriser	3 117	3 112
- Kapitalslit	552	567
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 566	2 545
+ Netto formuesinntekt og lønn fra utlandet	157	169
= Nasjonalinntekt	2 723	2 714
- Stønader og løpende overføringer til utlandet	56	55
= Disponibel inntekt for Norge	2 667	2 659
Middelfolkemengde ¹ , 1 000 personer	5 190	5 236

Tall per innbygger, 1 000 kroner

Disponibel inntekt	514	508
Nasjonalinntekt	525	518
Bruttonasjonalprodukt	601	594
Nettonasjonalprodukt	494	486

¹ Middelfolkemengden er gjennomsnittet av folkemengden ved inngangen og utgangen av året.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.2. Disponibel inntekt etter kilde. Løpende priser. Milliarder kroner

	2015	2016
Disponibel inntekt for Norge	2 667	2 659
- Overskudd på rente- og stønadsbalansen	101	114
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 566	2 545
- Netto produktskatter	344	362
= Netto nasjonalprodukt, basisverdi	2 222	2 183
I alt, ekskl. olje- og gassutvinning	1 928	1 980
Olje- og gassutvinning	294	203
+ Netto næringsubsidier	31	32
= Faktorinntekt	2 253	2 215
- Avlønning av arbeidskraft (= lønnskostnader i alt)	1 492	1 518
= Driftsresultat i alt	761	697
I alt, ekskl. olje- og gassutvinning	513	536
Olje- og gassutvinning	247	161
Normal kapitalavkastning ¹	183	175
Petroleumsrente	64	-14

¹ Normal kapitalavkastning basert på 8-års glidende gjennomsnitt i markedsrettede fastandsnæringer. Både i 2015 og 2016 var den 11,6 prosent.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

¹ Produksjon ved hjelp av mobil realkapital, for eksempel skip, kan foregå utenfor Norges grenser og likevel bli betraktet som norsk produksjon. Det er skipets operatør, rederiet, som er den produserende enheten og som er hjemmehørende på norsk jord.

Med unntak av offentlige tjenester, beregnes de innenlandske produksjonsinntektene med utgangspunkt i produktenes *markedsverdi*. Denne verdsettingen reflekterer hva kjøperne er villige til å betale for produktene. Markedsverdi inkluderer derfor merverdiavgift og andre avgifter fratrasket subsidier, såkalte *netto produktskatter*. Tabell 3.2 viser at disse skattene i 2016 utgjorde tilnærmet 14 prosent av disponibel inntekt. Offentlige tjenester selges i liten grad i markeder, og de verdsettes derfor på grunnlag av kostnader.

Det har ofte interesse å tallfeste bidraget til disponibel inntekt (eller BNP) fra produksjonen i enkelte næringer. I Norge gjelder dette særlige inntektsbidraget fra olje- og gassutvinning hvor høsting av begrensede naturressurser skaper inntekter som er spesielle på flere måter (se Boks 3.1 for en nærmere beskrivelse av begrepet BNP Fastlands-Norge). Enkeltnæringenes produksjon (brutto- og nettoprodukt) måles i basisverdi som er markedsverdien fratrasket netto produktskatter. Basisverdien av en nærings nettoprodukt er (tilnærmet) den inntekten fra ren produksjon innenfor Norges grenser som bedriftene sitter igjen med til å lønne arbeid og kapital. Tabell 3.2 viser at petroleumsinntektene målt ved nettoproduktet i olje- og gassutvinning (eksklusive tilknyttede tjenester og rørtransport), utgjorde 6,1 prosent av Norges disponible inntekt i 2016, mot 9,3 prosent i 2015. Senere i kapitlet dekomponeres bidragene til denne inntektsutviklingen i detalj.

Det er særlig to forhold som gjør petroleumsinntektene spesielle i forhold til inntektene som skapes i andre næringer. For det første skyldes de ikke kun arbeidsinnsats og annen faktorinnsats som kjøpes i markeder, men også naturressursene som i seg selv er gratis. Dette skaper en grunnrente – *petroleumsrenten* – som er den inntekten som kan tilskrives naturressursene alene. For det andre fanger verken nettoproduktet eller petroleumsrenten opp at olje og gass er begrensede ressurser, slik at utvinning i et år reduserer fremtidig utvinning og

petroleumsrente. Petroleumsutvinning kan i noen grad dermed oppfattes som en omplassering av formue – fra formue «i bakken» til finansformue i utlandet gjennom Statens pensjonsfond utland.

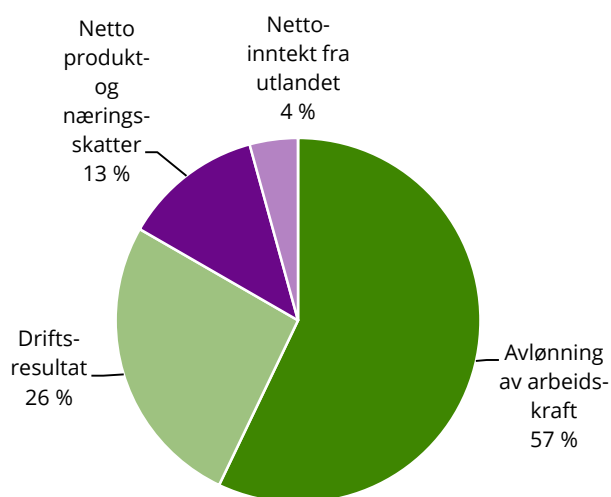
Petroleumsrenten kan anslås som basisverdien av nettoproduktet i næringen *Utvinning av olje og gass* fratrasket lønnskostnader og et anslag på normal kapitalavkastning i annen virksomhet. Metoden forutsetter at petroleumsrente ikke deles ut gjennom lønn og fortjenestemarginer i olje- og gassrelaterte virksomheter. Forholdet mellom løpende kapitalavkastning i Fastlands-Norge og løpende verdi av realkapitalen i de markedsrettede fastlandsnæringene har variert relativt lite rundt et gjennomsnitt på 11,6 prosent i årene 2008-2016, se avsnitt 3.3. Ved å bruke dette som anslag på normalavkastningsraten utgjorde petroleumsrenten 12 000 kroner per innbygger i 2015. Den lave oljeprisen førte derimot til beskjeden lønnsomhet og en negativ petroleumsrente i 2016. Det er første gang siden begynnelsen av 1970-tallet at kapitalavkastningen i olje- og gassutvinning er lavere enn i de markedsrettede fastlandsnæringene.

Figur 3.1 viser sammensetningen av disponibel inntekt for Norge i 2016. Arbeidsinnsats gir det klart største bidraget til disponibel inntekt, og omtales derfor ofte som «vår viktigste ressurs». I 2016 utgjorde de samlede lønnskostnadene (= utbetalt lønn før skatt + arbeidsgiveravgift) 57 prosent av disponibel inntekt. Andelen for kapitalavkastning målt ved driftsresultatet var 26 prosent, netto produkt- og næringskatter utgjorde 13 prosent mens nettoinntekter fra utlandet utgjorde 4 prosent av disponibel inntekt.

Inntekt per innbygger i Norge sammenlignet med andre land

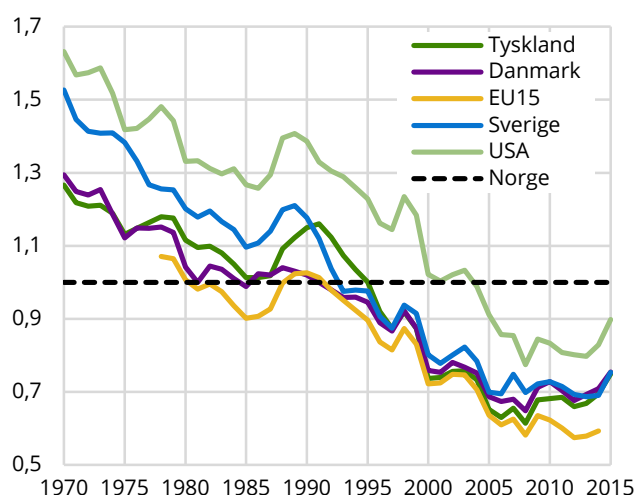
Norge har gått fra å være et middels rikt land i 1970 til å være blant de rikeste OECD landene. Denne utviklingen gjenspeiles i Figur 3.2 som viser kjøpekraftsjustert

Figur 3.1. Sammensetningen av disponibel inntekt for Norge i 2016. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 3.2 Nettonasjonalinntekt per innbygger. Indeks. Norge=1. Kjøpekraftsjustert

Kilde: OECD

Boks 3.1. **BNP Fastlands-Norge**

Bruttonasjonalproduktet (BNP) er den merverdien som skapes i et land gjennom produksjon av varer og tjenester i løpet av en periode. BNP er således en sentral størrelse både i analyser av et lands totale inntekt og inntektsutvikling. I analyser av produksjon og produktivitsutvikling gjennom skiftende konjunkturer er BNP Fastlands-Norge som regel et enda mer relevant begrep. Det er i dag definert som all innenlandsk produksjonsaktivitet utenom næringene utvinning og rørtransport av råolje og naturgass og utenriks sjøfart. Det har vært en størrelse i nasjonalregnskapets tabellverk i 30 år.

Allerede tidlig på 1970-tallet, i starten av det norske olje-eventyret, ble det klart at det i analyser av den økonomiske utviklingen var hensiktsmessig å skille mellom oljevirksomheten og resten av økonomien. I regjeringen Korvalds langtidsprogram fra 1972 heter det i innledningen: «Regjeringen legger i programperioden opp til en vekst i *bruttonasjonalproduktet utenom petroleumsvirksomheten* om lag i takt med veksten fra midten av 1960-årene og til i dag»¹. Året etter ble en bredere analyse av petroleumsvirksomheten lagt fram i en egen stortingsmelding². Her fortsetter de økonomiske analysene å skille ut petroleumsvirksomheten fra resten av økonomien med formuleringer som «Olje og gassfunnenes virkning på *den indre norske økonomien...*» og «...i størst mulig grad å isolere *virksomheten på kontinentalsokkelen fra virksomheten i land*». I tabellverket i disse regjeringsdokumentene skilles petroleumssektoren gjerne ut som en undersektor av konkurranseutsatt sektor. Begrepet BNP Fastlands-Norge ble imidlertid ikke introdusert i disse dokumentene.

I det såkalte sluttordet i Statistisk sentralbyrås (SSB) publisasjon Økonomisk utsyn (Utsynet) over året 1975 omtales BNP eksklusiv oljevirksomhet. Det gis ingen eksplisitt forklaring på hvorfor oljevirksomhet holdes utenfor. Men virksomheten ble i starten i høy grad utført med importerte produksjonsfaktorer, samtidig som produksjonen i stor grad ble eksportert. Petroleumsutvinningen, herunder leting, på den ene side og annen næringsvirksomhet på den annen, var dermed tilnærmet uavhengig av hverandre. Det ville derfor vært misvisende å inkludere petroleumsutvinning i tallene som ble brukt til å overvåke resten av den norske realøkonomien.

I sluttordet i Utsynet over 1979 omtales for første gang *BNP utenom både oljevirksomhet og sjøfart*. Året etter har sluttordet overskriften «En oljeøkonomi» og BNP utenom oljevirksomhet omtales (denne gangen holdes altså ikke sjøfarten utenfor). Det vises til at oljevirksomheten for første gang har passert industrien som andel av BNP.

I Utsynet for 1981 opptrer i vedlegget med nasjonalregnskapstabeller en memopost som omfatter tall for

oljevirksomhet, definert som utvinning, rørtransport, boring, samt utenriks sjøfart samlet, der også næringene fordelt på konkurransetype presenteres. Samtidig finner vi følgende formulering i sluttordet «... betyr den stadig sterkere integreringen av oljeaktiviteten i norsk økonomi at det nå er *vanskeligere og mindre meningsfylt enn før å analysere oljevirksomheten atskilt fra resten av økonomien*». Like fullt, i samme publisasjon sies det: «Etter at olje- og gassproduksjonen i en rekke år i betydelig grad har bidratt til å trekke veksten i BNP oppover, var veksten i BNP regnet uten oljevirksomhet...». Det var altså tydelig behov for å analysere norsk økonomi både med og uten oljevirksomhet.

Begrepet BNP Fastlands-Norge ble etter hvert brukt i økonomiske analyser fra SSB utover på 1980-tallet, dog med noe varierende innhold, blant annet i Utsynet. Men først for regnskapsåret 1987 ble Fastlands-Norge tatt inn som del av *tabellverket i selve nasjonalregnskapet* (som memopost i alle næringstabeller).

Fastlands-Norge ble altså gradvis introdusert i økonomiske analyser som en negasjon, det vil si som totalt BNP fratrasket utvalgte offshorerelaterte aktiviteter. Tidligere ble både næringene supplyvirksomhet og tjenester tilknyttet olje og gassutvinning holdt utenfor når BNP Fastlands-Norge ble beregnet, men er nå en del av Fastlands-Norge.

Ulike momenter har vært presentert som begrunnelse for begrepet BNP Fastlands-Norge. I den tidlige oljealderen med høye importandeler for investerings- og produksjonsfaktorene ble petroleumsvirksomheten til dels ansett som innenlandsøkonomien fremmed, mens virksomheten jo etter hvert og i økende grad ga tunge etterspørselsimpulser til norsk økonomi både gjennom investeringer og løpende driftskostnader. Et like viktig argument har vært at petroleumsvirksomheten innebærer tapping av en tømbar naturressurs, og en stor del av produksjonsverdien i utvinningsnæringen er dermed uttak av en *ressursrente*. Produksjonsaktiviteten som foregår på sokkelen gir et ekstraordinært høyt forhold mellom produksjon og ressursinnsats sammenliknet med annen næringsvirksomhet. I konjunkturanalyser, der produksjonsutviklingens innvirkning på sysselsettingen er i fokus, vil det derfor være hensiktsmessig å holde oljevirksomhetene utenfor. Men også i langsiktige analyser av økonomisk utvikling er det avgjørende å skille ut petroleumsvirksomheten, fordi bidraget fra denne er temporært. Selv om petroleumsvirksomheten trolig vil avta gradvis i betydning, vil det fortsatt være behov for størrelsen BNP Fastlands-Norge, men nå som mål på den omstillingen som norsk økonomi vil måtte gjennomgå.

¹ St. meld. Nr. 71 (1972-73): «Langtidsprogrammet 1974-1977.»

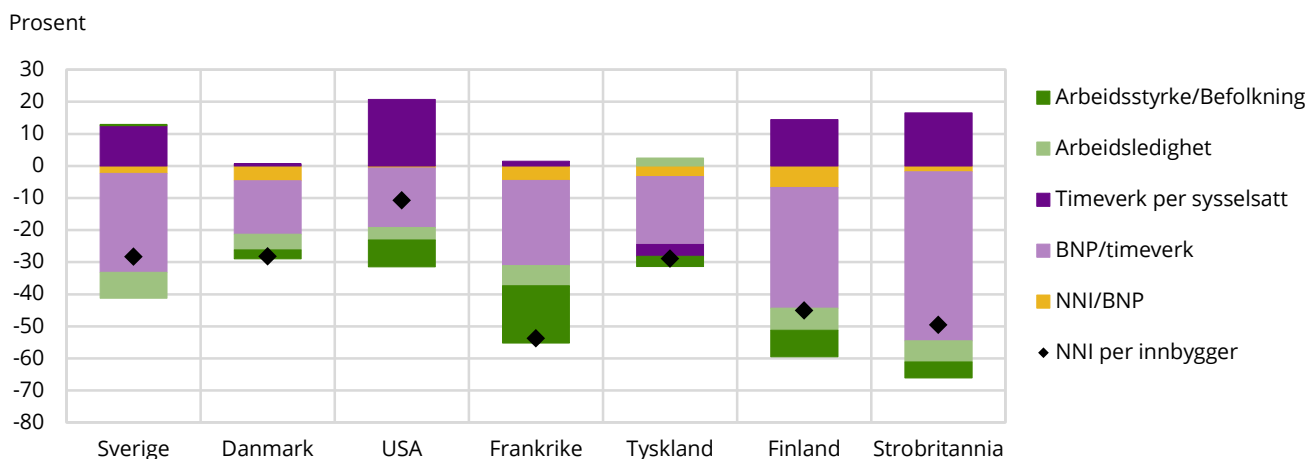
² St. mel. Nr. 25 (1973-74): «Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunn»

nasjonalinntekt per innbygger i Norge sammenliknet med Danmark, Tyskland, Sverige, USA og EU15². I 1970 var nivået i USA 1,63 ganger høyere enn i Norge.

² EU15 består av landene Østerrike, Belgia, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Hellas, Irland, Italia, Luxembourg, Nederland, Portugal, Spania, Sverige og Storbritannia.

En tolkning av dette forholdet er at gjennomsnittsinbyggeren i USA hadde råd til å kjøpe 63 prosent flere «kurver» med et gitt innhold av ulike varer og tjenester enn det gjennomsnittsnordmannen hadde råd til. Inntekten per innbygger i Sverige, Danmark og Tyskland i 1970 muliggjorde henholdsvis 53, 29 og 27 prosent høyere konsum enn i Norge. Finland hadde

Figur 3.3. Dekomponering av forskjeller i netto nasjonalinntekt per innbygger (NNI) mellom Norge og utvalgte OECD-land. 2015. Løpende priser og løpende kjøpekraftskorleksjon av NNI. Avvik fra Norge¹

¹ Tallene for Frankrike og Storbritannia er fra 2014. Arbeidsledighet er beregnet som forskjellen mellom nasjonalregnskapets sysselsettingstall og den sivile arbeidsstyrken i AKU. Det vil derfor være en forskjell mellom tallene i figuren og ledighetstall fra AKU som skyldes militær sysselsetting og sysselsatte på korttidsopphold.

Kilde: OECD

om lag samme inntektsnivå som Norge i 1970. I dag er bildet helt annerledes. Nivåene i Sverige, Danmark og Tyskland ble passert på begynnelsen av 1990 tallet og nivået i USA ble passert i 2004.

Fra 2008 til 2013 har de relative inntektsforskjellene stort sett vært stabile. I denne perioden lå kjøpekraften av inntekten per innbygger i Norge 25 prosent over nivået i USA og den var om lag 40 til 50 prosent over nivåene i Danmark, Sverige og Tyskland. Sammenlignet med EU15 var inntektsforskjellen om lag 70 prosent. Fra 2014 til 2016 har Norges inntekter falt relativt til de andre landene i figuren. I 2016 var inntekten per innbygger i Norge 11 prosent over nivået i USA og i overkant av 30 prosent høyere enn i Danmark, Sverige og Tyskland. Som vi kommer tilbake til senere, er nedgangen fra 2014 i stor grad et utslag av lavere olje- og gasspriser.

Forskjellen i inntektsnivå mellom Norge og andre land kan brytes ned i flere komponenter. Av de komponenter som er spesifisert i figur 3.3, gir BNP per timeverk det viktigste bidraget til Norges inntektsforsprang. BNP per timeverk lå rundt 15 til 30 prosent lavere i de fleste landene sammenlignet med Norge. For Finland og Storbritannia var forskjellen henholdsvis hele 38 og 53 prosent. Basert på utregningen ovenfor er det kun 2,5 prosentpoeng av disse forskjellene som kan spores tilbake til grunnrenten fra olje- og gassutvinning i Norge. De relativt små forskjellene i forholdet mellom NNI og BNP reflekterer at de andre landene ikke har kapitalinntekter fra utlandet som kan måle seg med avkastningen fra det norske oljefondet. I Sverige, USA, Finland og Storbritannia, jobbes det mellom 10 og 20 prosent flere timer per sysselsatt enn i Norge. Yrkesandelen i Norge er høyere enn i alle landene med unntak av Sverige.

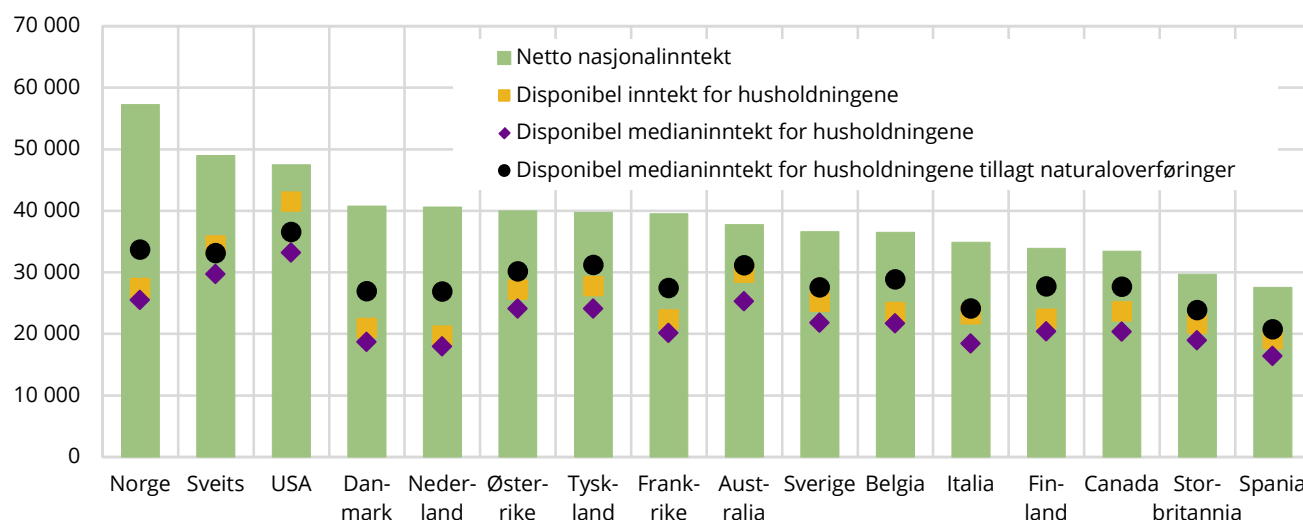
Husholdningenes disponible inntekt

Hvor høy er den typiske husholdningsinntekten i Norge sammenlignet med andre land?³ Ovenfor har vi sammenlignet nasjonalinntekten mellom land, men ofte er det av interesse også å sammenligne husholdningenes inntekter mellom land. I nasjonalregnskapet er husholdningsinntekten definert som summen av lønn, formuesinntekt, stønader, osv., fratrukket skatter og andre inntekter som tilfaller offentlig forvaltning og foretak. Et problem med denne inntektsdefinisjonen er at mange inntekter som tilordnes forvaltningen og foretakssektoren bør i internasjonale sammenligninger betraktes som inntekter til husholdningene. Ulik sektorsammensetning mellom land vil da gjøre sammenligningen av husholdningsinntekt vanskelig å tolke. I det følgende ser vi på ulike mål for husholdningenes inntekt, og det argumenteres for at nasjonalinntekten for mange formål vil være best egnet til å illustrere inntektsnivået for husholdningene mellom land. For alle de ulike målene på husholdningenes inntekt som analyseres er nivået i Norge blant de høyeste av de rike landene som sammenlignes.

Figur 3.4 viser både netto nasjonalinntekt per innbygger og ulike mål for disponibel inntekt for husholdningene per innbygger i 2014. Norge har klart høyest nasjonalinntekt per innbygger, men bildet er mer sammensatt for de ulike målene på disponibel inntekt for husholdningene. For eksempel er husholdningenes disponible inntekt per innbygger i Norge kun 2/3 av USAs og om lag som nivået i Tyskland og Østerrike. Det meste av forskjellen mellom nivåene for disponibel inntekt for husholdningene og nasjonalinntekt i Norge og USA kan tilskrives ulik sektorfordeling. Mens andelen av nasjonalinntekten som tilfaller offentlig sektor er veldig liten i USA, er denne andelen relativt stor i Norge.

³ Begrepet *Husholdninger* inkluderer i dette avsnittet også ideelle og frivillige institusjoner.

Figur 3.4. Netto nasjonalinntekt og ulike mål for disponibel inntekt for husholdningene. 2014. Kjøpekraftsjustert og målt i USD per innbygger

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

Som vi kommer tilbake til nedenfor må den høye andelen i Norge både sees i sammenheng med den store offentlige velferdsstaten og inntektene det offentlige får fra petroleumsproduksjonen.

Noe av forskjellen mellom nasjonalinntekt og disponibel inntekt for husholdningene skyldes også valg av kjøpekraftsjustering. Merk at for alle land er nasjonalinntekten deflatert med kjøpekraftspariteten for BNP. Disponibel inntekt for husholdningene er derimot deflatert med kjøpekraftspariteten for individuelt konsum. I åpne økonomier med et høyt produktivitetsnivå er det innenlandske prisnivået ofte høyt (Balassa-Samuelson effekten). Å deflatere inntekten med priser for individuelt konsum, i stedet for å bruke en prisindeks som også er basert på investerings-, eksport- og importpriser, vil bidra til å trekke ned den disponible inntekten per innbygger. Relativt til USA fører denne endringen i kjøpekraftsjustering til å nedjustere inntekten i Norge med USD 2 436 per innbygger. For Sveits representerer nedjusteringen hele USD 4 117 per innbygger.

For å sammenligne inntektene til en typisk husholdning mellom land bør det tas hensyn til at inntektsfordelingen varierer. Ettersom den justerte disponible inntekten representerer et gjennomsnittsmål, og da gjennomsnittet preges av de med høy inntekt, vil ulik inntektsfordeling mellom landene gjøre sammenligningen av gjennomsnittsinntekt på tvers av land vanskelig å tolke. Medianinntekten, derimot, representerer inntekten til de som ligger midt i fordelingen: halvparten av befolkningen har en inntekt høyere enn medianinntekten og halvparten har en inntekt lavere enn medianinntekten. Figur 3.4 viser også et mål for disponibel medianinntekt for husholdningene.⁴ Forskjellen mellom

gjennomsnittsinntekt og medianinntekten er et mål på hvor skjev inntektsfordelingen er i et land. Alle de nordiske landene er kjennetegnet ved en høy grad av inntektslikhet. I disse landene var forskjellen mellom median- og gjennomsnittsinntekten mindre enn USD 2 500 per innbygger. Den laveste forskjellen er i Danmark med om lag USD 1 700 per innbygger. I USA, derimot, var forskjellen mer enn fire ganger så stor som i de nordiske landene og beløp seg til om lag USD 9 000 per innbygger. Også Storbritannia, Australia og Sveits er preget av en relativt skjev inntektsfordeling med forskjeller mellom gjennomsnittsinntekt og medianinntekt på i underkant av USD 5 000 per innbygger.

Den disponible medianinntekten for husholdningene i Norge var USD 26 000 per innbygger i 2014. Dette er USD 7 000 lavere enn i USA og USD 4 000 lavere enn i Sveits, men på nivå med Australia, Tyskland og Østerrike. Sammenlignet med Sverige og Danmark er den disponible medianinntekten i Norge henholdsvis USD 6 000 og USD 8 000 høyere per innbygger. Blant landene i figuren er Spania det landet med lavest medianinntekt, USD 20 000 per innbygger.

Det kan være misvisende å sammenligne husholdningenes inntekt på tvers av land ved bare å se på husholdningenes disponible inntekt slik det registreres i nasjonalregnskapet. Dette skyldes blant annet at noe av det offentlige konsumet kan sees på som inntekter for husholdningene. For eksempel må man i noen land betale for skole- og helsetjenester, mens disse tjenestene er tilbudt enten gratis eller til sterkt reduserte priser i andre land. I nasjonalregnskapet defineres skole- og helse-tjenester som individuelt offentlig konsum. Dette er skattefinansierte tjenester som husholdningene bruker. Kollektivt offentlig konsum, derimot, er kjennetegnet ved at det ikke kan knyttes til den enkelte konsument, som for eksempel alminnelig offentlig tjenesteyting, forsvar, politi og rettsvesen. For å lage et sammenlignbart mål for husholdningenes inntekt er det derfor

⁴ Dette målet er fremkommet ved å multiplisere husholdningenes disponible inntekt med forholdet mellom husholdningenes median og gjennomsnittsinntekt fra OECDs IDD database (<http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>).

vanlig å justere nasjonalregnskapets inntektsbegrep ved å legge individuelt offentlig konsum til husholdningenes inntekt (naturaloverføringer). Betydningen av denne justeringen varierer relativt mye mellom land. Mens naturaloverføringer kun beløp seg til USD 3 300 per innbygger i USA, som er det laveste blant disse landene, var den hele USD 8 200 per innbygger i Norge. Den største verdien av naturaloverføringer er registrert i Danmark med USD 8 800 per innbygger. Den disponible medianinntekten for husholdningene tillagt naturaloverføringer er likevel høyest i USA.⁵ Nivået i Norge er om lag på nivå med Sveits, litt høyere enn i Tyskland, men USD 3 000 per innbygger lavere enn i USA. Sammenlignet med Sverige og Danmark er nivået USD 6 000 til 7 000 høyere.

Et annet, og kanskje mer fundamentalt spørsmål, er om det kun skal justeres for individuelt offentlig konsum hvis formålet er internasjonale sammenligninger av husholdningenes inntekt. Kollektive goder, som for eksempel militæret, politi, rettsvesen samt den alminnelige offentlige tjenesteytingen, kommer husholdningene til gode. Alt annet likt, vil husholdninger i et land med lavere tilbud av offentlige kollektive tjenester ha lavere materiell levestandard sammenlignet med husholdninger i et land med et høyere tilbud av offentlige kollektive tjenester. At de kollektive offentlige tjenestene kommer husholdningene til gode er et argument for å justere husholdningenes inntekt tilsvarende verdien av disse tjenestene, men en slik justering forutsetter effektiv ressursutnyttelse i offentlig finansierte tjenester.

Offentlig sparing kan også sees på som husholdningenes inntekt. Offentlig sektors sparing nedfeller seg både i realinvesteringer og finansinvesteringer. I Norge er en stor andel av pensjonssparingen håndtert i offentlig regi hvor folketrygden spiller en dominerende rolle. Den er i praksis skattefinansiert, siden trygdepremier ikke går inn på inntektssiden i et autonomt trygdebudsjett/-regnskap (se Boks 5.3 for omtale av pensjonsordningene i Norge). I mange andre land er private pensjonsordninger vanligere. Dette kan være tjenstepensjoner eller private pensjonsforsikringer eller annen privat sparing til alderdom eller uførhet. Skattefinansierte offentlige pensjonsordninger innebærer i realiteten at det offentlige reduserer behovet for privat sparing. Det samme gjelder annen sparing gjort på det offentlige hånd. Sparingen kommer husholdningene til gode enten i form av økt framtidig offentlig tjenestetilbud eller lavere skatter og avgifter. Det kan derfor argumenteres for at den årlige husholdningsinntekten justeres tilsvarende nivået på sparingen gjort av offentlig sektor.

Man kan også argumentere for at en del av inntekten som tilfaller foretakene kan sees på som husholdningsinntekter. Foretak, i motsetning til husholdninger, konsumerer ikke. Foretakenes disponible inntekt er lik

deres sparing og benyttes til kapital- eller finansinvesteringer. Som annen sparing er formålet å finansiere eiernes fremtidige forbruk. Alt annet likt vil derfor husholdningene i et land med store foretaksinntekter være bedre stilt enn husholdningene i et land med lave foretaksinntekter. En sammenligning av husholdningenes inntekt mellom land kunne derfor også justere for den private sparingen gjort av foretakene. Men da foretakene er eid av både utlendinger og innlendinger (nordmenn og utenlandske statsborgere bosatt i Norge), må denne justeringen utelate inntekten som tilfaller utlendingene.

Drøftingen ovenfor illustrerer at sammenligninger av husholdningenes inntekter mellom land og år kan være uegnet for å beskrive gjennomsnittsinbyggernes materielle levestandard. Det gjennomgående poenget er at husholdningenes inntekt i realiteten også omfatter inntekter opptjent i de andre innenlandske (institusjonelle) sektorene, dvs. foretakene og offentlig forvaltning. En vanlig definisjon av inntekt illustrerer poenget: inntekten er det husholdningene maksimalt kan konsumere i løpet av en periode uten å være dårligere stilt ved slutten av perioden enn de var ved begynnelsen.⁶ Sparingen som er gjort av foretak og det offentlige øker konsummulighetene til husholdningene og kan tolkes som inntekt. I tillegg konsumerer husholdningene varer og tjenester finansiert av det offentlige. Dette konsumet kommer husholdningene til gode (gjør dem bedre stilt), og så lenge det ikke sløses med disse midlene, kan de fullt ut tolkes som inntekt. Ettersom graden av sparing utenfor husholdningssektoren og tilbudet av offentlige varer og tjenester varierer mellom land, er det viktig å ta hensyn til disse inntektskomponentene i internasjonale sammenligninger.

Ved å korrigere husholdningenes inntekter for verdien av offentlig individuelt og kollektivt konsum, sparing fra det offentlige og foretakene, samt fratrekke utlendingers inntekter og legge til innlendingers inntekter av formuesplasseringer i utlandet, har man justert seg til et mål på nasjonalinntekten. Dette er i realiteten den grunnleggende motivasjonen bak dette begrepet. Så lenge man kan se bort fra at offentlig forvaltning ikke bruker skatteinntektene på måter som bryter klart med befolkningens ønsker, er netto nasjonalinntekten (disponibel inntekt for Norge) nettopp den inntekten som norske innbyggere kan disponere nå eller senere. Altså er nasjonalinntekten et langt riktigere mål på hvilken inntekt norske innbyggere/husholdninger samlet sett har tjent enn nasjonalregnskapsbegrepet husholdningsinntekt. Som påpekt ovenfor, er imidlertid nasjonalinntekten per innbygger et gjennomsnittsmål. Som et hvert gjennomsnittsmål, kan dette være lite representativt for den typiske individuelle inntekten (den inntekten som flest personer har) eller medianinntekten. Likevel virker følgende konklusjon å være robust for de ulike målene for inntekt per innbygger i Figur 3.4:

⁵ Dette kan tolkes som en medianinntekt for disponibel inntekt og naturaloverføringer hvis naturaloverføringene er jevnt fordelt over befolkningen.

⁶ Denne definisjonen daterer seg tilbake til: Hicks, J. (1947): *Value and Capital*, 2nd ed., Oxford University Press, Oxford.

husholdningsinntekten per innbygger i Norge er, om ikke den høyeste, blant de høyeste av de rike landene som sammenlignes i figuren.

Inntekt per innbygger i Norge over tid og bidragskomponenter

Den disponible inntekten per innbygger var i 2016 508 000 kroner i Norge. Når man studerer utviklingen i den disponible inntekten per innbygger over tid, er det realinntekten som er interessant. Den fremkommer ved å korrigere for prisstigningen på de varene og tjenestene som har vært brukt innenlands. Bruken omfatter her både forbruk og investeringer i realkapital i både privat og offentlig sektor. En slik priskorreksjon gir et mål på hvor mange «kurver» med en gjennomsnittlig sammensetning av varer og tjenester som gjennomsnittsinntekten har kunnet kjøpe. Figur 3.5 viser veksten i disponibel realinntekt per innbygger målt med kjøpekraften av en krone i 2016. I 1970 var den disponible realinntekten per innbygger 191 000 kroner. I 1998 var nivået 1,9 ganger høyere sammenlignet med nivået i 1970 og tilsvarte da 363 000 kroner. I 25-års perioden fra 1970 til 1995 vokste gjennomsnittsinntekten relativt jevnt. Fra 1995 til 2008 ble veksttakten mer enn doblet, og i 2008 var den disponible realinntekten per innbygger 577 000 kroner. Etter 2008 falt derimot gjennomsnittsinntekten. Som nevnt ovenfor var nivået i 2016 508 000 kroner. Dette er 69 000 kroner lavere sammenlignet med toppåret i 2008. Den totale inntektsøkningen fra 1970 til 2015 var 317 000 kroner.

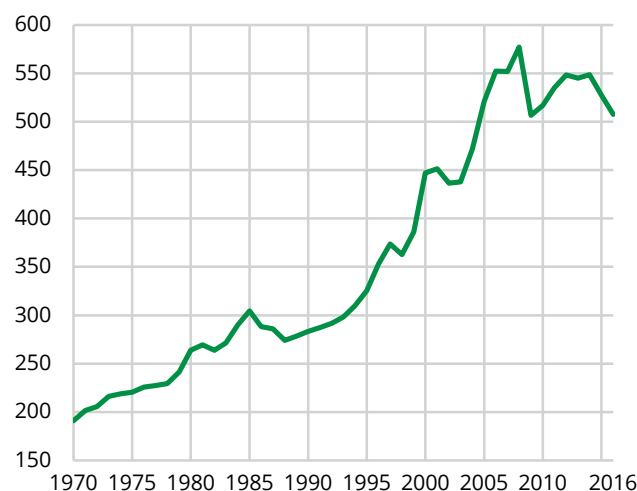
Veksten i disponibel realinntekt kan deles inn i syv ulike bidragskomponenter:⁷

- i) produktivitet i olje- og gassnæringen
- ii) produktivitet i næringene ellers
- iii) overflyttingsgevinster
- iv) bytteforholdsgevinster fra olje- og gassnæringen
- v) bytteforholdsgevinster fra næringene ellers
- vi) rente- og stønadbalansen
- vii) forholdet mellom timeverk og befolkningen

Figur 3.6 viser bidragene til den akkumulerte veksten siden 1970. Dette innebærer for eksempel at bidragselementene i 2016 summerer seg opp til den totale økningen i disponibel realinntekt per innbygger fra 1970 til 2016 på totalt 317 000 kroner.⁸

Hovedbidraget til disponibel realinntektsvekst kommer fra produktivitetsvekst i andre næringer enn olje- og gassnæringen. Produktivitetsvekst er her målt som veksten i nettoproduksjon per utførte timeverk. Totalt har denne produktivitetsveksten bidratt til 273 000 kroner

Figur 3.5. Disponibel realinntekt per innbygger. Nasjonalregnskapets inntektsdefinisjon. Målt i 1000. 2016-kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av den totale disponible realinntektsveksten på 317 000 kroner over perioden 1970 til 2016. Avsnitt 3.2 dekomponerer veksten i dette inntektsbidraget ytterligere.

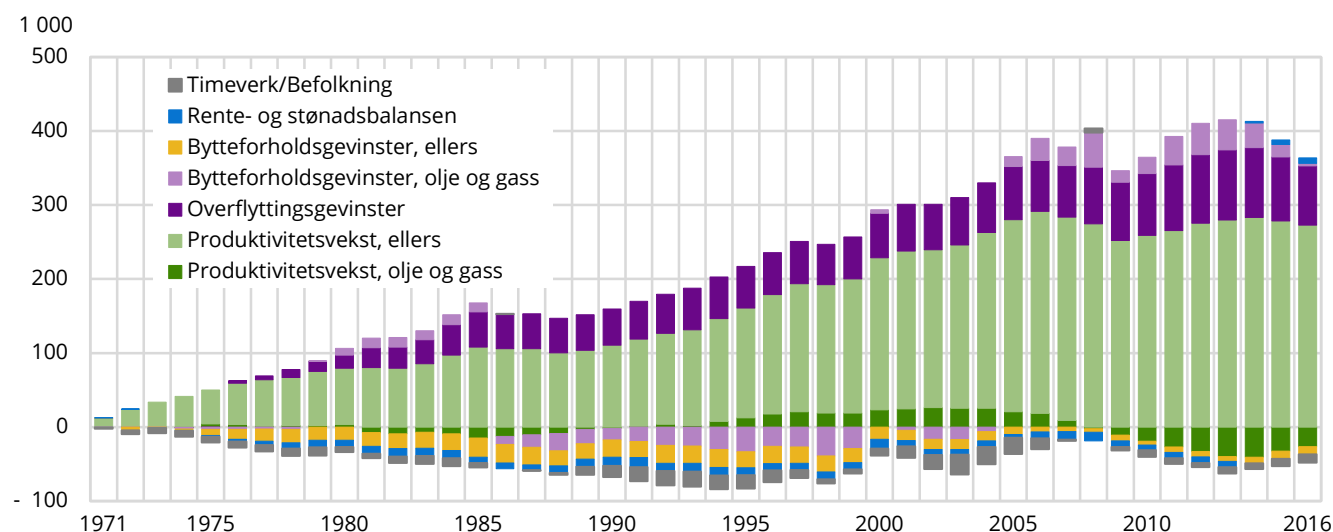
Det nest viktigste bidraget til inntektsvekst kommer fra overflyttingsgevinster. Denne bidragskomponenten er et resultat av at arbeidskraft har flyttet til olje- og gassutvinning fra andre næringer. Ettersom lønnsomheten i olje- og gassnæringen har vært gjennomgående høyere enn i andre næringer har reallokeringen av arbeidskraften bidratt positivt til inntektsveksten. En viktig forklaring bak den høye lønnsomheten er grunnrenten, dvs. inntekten som kan tilskrives naturressursene alene (se tabell 3.2). Grunnrenten på olje og gass under havbunnen har i mange år vært meget høy som følge av høye priser på olje og gass kombinert med høy produksjon. Sysselsettingen i olje- og gassnæringen økte kraftig i første halvdel av 1980-tallet i en periode hvor oljeprisen og lønnsomheten i næringen var høy. Bidraget fra overflyttingsgevinster var 48 000 kroner i 1985. I andre halvdel av 1980-tallet ble den positive effekten av videre økning i sysselsettingen motvirket av lavere lønnsomhet grunnet lavere oljepris. Da oljeprisen begynte å stige igjen på slutten av 1990-tallet, var sysselsettingen i olje- og gassnæringen relativt stabil. Det ga moderat økning i bidraget til inntektsvekst fra midten av 1980-tallet til begynnelsen av 2000-tallet. I 2000 var bidraget til inntektsøkningen 60 000 kroner. Fra 2004 økte oljeprisen sterkt. Kombinert med økningen i sysselsetting i olje- og gassnæringen fra 2006, ga dette videre positive bidrag fra omallokering. I 2013 var vekstbidraget 95 000 kroner, men falt deretter til 80 000 kroner i 2016.

Bytteforholdsgevinster beskriver hvilken betydning endringer i eksport- og importpriser har for inntektsveksten. Begrepet skiller seg fra endringer i bytteforholdet, som angir endringer i forholdet mellom eksport- og importpriser. I utregningen av bytteforholdsgevinster tas det også høyde for eksportens og importens betydning for inntekten. For eksempel vil en stor bedring i

⁷ Dekomponeringen i disse bidragskomponentene er dokumentert i Barth, N. og von Brasch, T. (2016), Dekomponering av veksten i disponibel realinntekt, Notater 2016/15, Statistisk sentralbyrå.

⁸ Det er et lite avvik fra denne sammenhengen blant annet grunnet en kile bestående av forholdet mellom nettoverføringer fra utlandet og disponibel inntekt.

Figur 3.6. Dekomponering av akkumulert vekst i disponibel realinntekt per innbygger siden 1970. Nasjonalregnskapets inntektsdefinisjon. Målt i 1000. 2016-kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

bytteforholdet for en bestemt vare kunne gi beskjedent utslag i inntekten hvis produksjonen av varen er liten.

Siden 1970 har bytteforholdsgevinster fra prisutviklingen på olje og gass nærmest ikke bidratt til det økte inntektsnivået. Totalt er bidraget på beskjedne kr 3 000. Dette skyldes at olje- og gassprisene er om lag på nivå med prisene på begynnelsen av 1970-tallet. Gjennom perioden har det derimot vært store svingninger i bytteforholdsgevinstene. I takt med høyere oljepris til midten av 1980-tallet økte bidraget fra bytteforholdsgevinstene før de deretter falt da oljeprisen ble redusert. Selv om oljeprisen kom tilbake til nivåer fra 1970-tallet, ble bidraget fra bytteforholdsgevinster til den akkumulerte inntektsveksten fra 1970 negativt på slutten av 1980-tallet. Dette skyldes at nettoeksporten av olje- og gass var betydelig større som andel av BNP på midten av 1980-tallet sammenlignet med slutten av 1970-tallet. Prisfallet på olje førte derfor til et større negativt bidrag til inntektsvekst sammenlignet med det positive bidraget fra slutten av 1970-tallet. I 1998 var bidraget til inntektsveksten siden 1970 fra prisutviklingen på olje og gass et negativt beløp på 39 000 kroner. I perioden fra 1998 til 2012 førte prisutviklingen på olje og gass til en enorm inntektsvekst. I 2012 var nivået 42 000 kroner. Dette innebærer at bytteforholdsgevinstene fra olje og gass stod for 82 000 kroner av inntektsvekst på 186 000 kroner i denne perioden. Fallet i oljeprisen siden sommeren 2014 bidro deretter til at utviklingen snudde, og i 2016 var det totale bidraget til inntektsveksten siden 1970 fra prisutviklingen på olje og gass kun 3 000 kroner.

Produktivitetsveksten i olje- og gassnæringen var i flere år en viktig kilde til den samlede inntektsveksten. Den var spesielt høy fra slutten av 1980-tallet til begynnelsen på 2000-tallet. I 2002 hadde produktivitetsveksten i olje og gassnæringen bidratt med 26 000 kroner til inntektsveksten siden 1970. Produktivitetsveksten falt etter hvert som de gjenværende reservene ble stadig

vanskeligere å utvinne og kompleksiteten i oljeutvinningen økte. Fra 2003 til 2014 var produktivitetsveksten negativ. Ettersom produktivitetsfallet skjedde i en periode da olje- og gassnæringen utgjorde en stor andel av inntektsgrunnlaget ble den negative inntektseffekten spesielt stor. Omstillingen fra olje- og gassnæringen ble ledsaget av en positiv produktivitetsutvikling fra 2014 og bidraget til inntektsvekst er 15 000 kroner høyere i 2016 sammenlignet med 2014. Når perioden 1970-2016 ses under ett, ga produktivitetsutviklingen i olje- og gassnæringen et negativt bidrag til inntektsveksten på 26 000 kroner. Det må understrekes at dette negative bidraget rendyrker produktivitetsutviklingen; det måler ikke det samlede inntektsbidraget fra olje- og gassutvinning. I perioden fra 1970 til i dag har bidraget til disponibel realinntektsvekst per innbygger fra olje- og gassnæringen samlet, det vil si summen av bidragene fra både produktivitet, overflyttingsgevinster og bytteforholdsgevinster, vært 57 000 kroner. Dette tilsvarer 18 prosent av den totale inntektsveksten.

Et interessant trekk ved figur 3.5 er det beskjedne bidraget fra rente- og stønadsbalansen, også etter 2000. I 2000 var nivået -12 000 kroner mens det hadde økt til 7 000 kroner i 2016. I denne perioden bidro disse netto inntektsstrømmene positivt med 19 000 kroner til den totale inntektsveksten. Norges nettofordringer overfor utlandet økte sterkt i denne perioden, i all hovedsak som følge av den sterke veksten i Statens pensjonsfond – utland (SPU).

Tabell 3.3 viser betydningen av renter, aksjeutbytte og reinvestert fortjeneste i driftsbalansen overfor utlandet. På utenriksregnskapets konto for løpende inntekter og utgifter registreres tre hovedkategorier av inntekt. For det første *lønn* mottatt av nordmenn for arbeid utført i regi av utenlandske arbeidsgivere og tilsvarende lønn til utlendinger ansatt av norske arbeidsgivere. Det gjelder for eksempel lønn til utenlandske sjøfolk på norske skip. For det andre *løpende formuesinntekt* i form av

renter, aksjeutbytte og andre former for utbytte, inklusive reinvestert fortjeneste eller tilbakeholdt overskudd i datterselskaper og lignende i utlandet. Reinvestert fortjeneste er den delen av overskudd i direkte investeringsselskaper i utlandet som ikke utbetales som utbytte i en periode. Summen av utbytte og reinvestert fortjeneste uttrykker således en samlet løpende inntekt av eierskap i utenlandsk næringsliv. Den tredje hovedkategorien utgjøres av *løpende inntektsoverføringer* der mottaker ikke gir gjenytelse.

Løpende overføringer inkluderer overføringer mellom husholdninger over landegrensene, netto premier

Tabell 3.3. Bruttostørrelser i Norges drifts- og kapitalregnskap overfor utlandet

	Mrd. kroner		Prosentandeler av disponibel inntekt	
	2015	2016	2015	2016
Eksport i alt	1 165	1 052	43,7	39,6
Import i alt	996	1 013	37,4	38,1
Vare- og tjenestebalansen	169	39	6,3	1,5
Inntekter fra utlandet	372	378	13,9	14,2
Lønn	5	5	0,2	0,2
Renter	136	140	5,1	5,3
Aksjeutbytte mv.	180	181	6,8	6,8
Reinvestert fortjeneste	17	17	0,7	0,7
Løpende overføringer	33	34	1,2	1,3
Utgifter til utlandet	271	264	10,1	9,9
Lønn	36	36	1,3	1,3
Renter	102	101	3,8	3,8
Aksjeutbytte mv.	58	53	2,2	2
Reinvestert fortjeneste	-15	-15	-0,6	-0,6
Løpende offentlige overføringer	43	43	1,6	1,6
Andre løpende overføringer	46	47	1,7	1,8
Rente- og stønadsbalansen	101	114	3,8	4,3
Driftsbalansen overfor utlandet	270	152	10,1	5,7
Kapitaloverføringer mv., netto	-1	-1	0	0
Netto finansinvestering	269	151	10,1	5,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

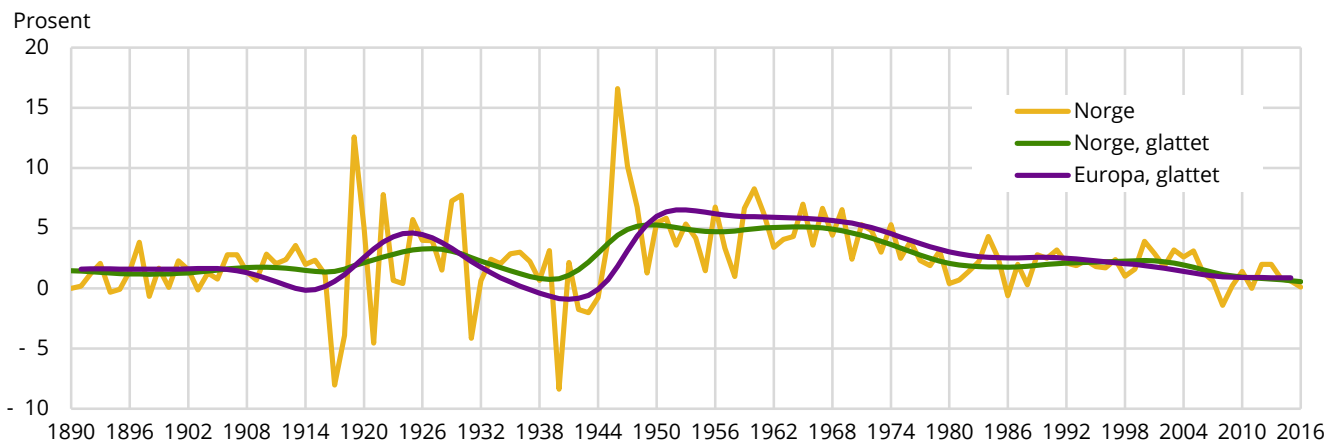
og påløpte erstatninger i skadeforsikring, betaling av skatter på tvers av landegrensene, samt diverse offentlige overføringer, blant annet samlet verdi av u-hjelp, enten den har form av varer, tjenester eller direkte pengeytelser fra Norge til bistandsland. Kontingenter til organisasjoner som EU og FN kommer også inn med relativt store beløp her. Tabell 3.4 viser store positive netto formuesinntekter i form av renter, aksjeutbytte og reinvestert fortjeneste i både 2015 og 2016, men også at de blir delvis motsvart av netto lønnsinntekter fra utlandet og netto overføringer fra utlandet.

3.2. Vekst i produktivitet

Produktivitet er et mål på hvor mye som blir produsert i forhold til ressursinnsatsen. Figur 3.5 viste at hovedbidraget til veksten i disponibel realinntekt per innbygger kommer fra produktivitetsvekst i andre næringer enn olje- og gassnæringen. I dette avsnittet vil vi se nærmere på hva som har drevet denne produktivitetsveksten.

Analyser av produktivitetsvekst gir mest mening over noe tid. På et gitt tidspunkt vil det være en sammenheng («produktfunksjon») mellom hvor mye en bedrift maksimalt kan produsere og faktorinnsatsen. Faglitteraturen om produktivitetsmåling tolker ofte produktivitetsvekst som positive skift i denne sammenhengen, for eksempel som følge av forbedringer knyttet til teknologi, endrede organisasjonsformer og kunnskaper. Dette er ment som en beskrivelse av trender, det vil si endringer som går i samme retning, men så sakte at det typisk kreves mange år før effekten av dem blir lett å se. Størrelsen på slike langsiktige endringer påvirkes nærmest per definisjon lite av kortsiktige variasjoner rundt trenden. Dette langsiktige perspektivet er det mest relevante når man skal forklare hvorfor produktiviteten og inntekten per innbygger er så mye høyere i dag enn den var for eksempel i 1990 eller tidligere. Det er også mest relevant når man sammenligner produktivitet mellom land.

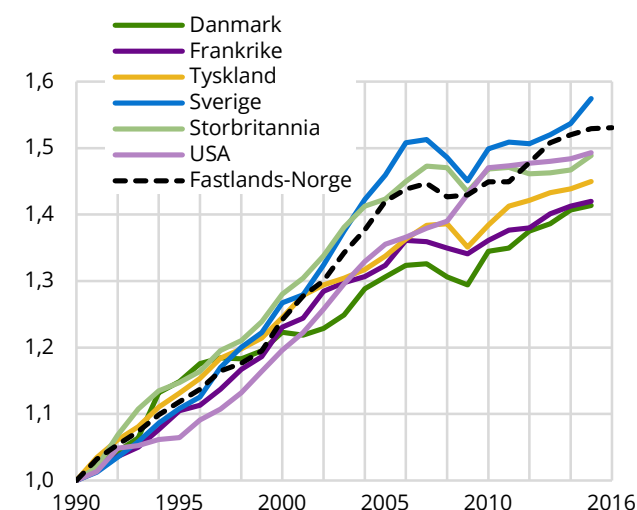
Figur 3.7. Arbeidsproduktivitet. Årlig vekst. Tall for Fastlands-Norge er brukt etter 1970¹

¹ For Norge er arbeidsproduktivitet målt som bruttoprodukt per innbygger fra 1890-1900, bruttoprodukt per sysselsatt fra 1901-1930 og bruttoprodukt per timeverk fra 1931-2015. For Europa er data før 1996 hentet fra Bergeaud m.fl. (2015) mens data etter 1996 er for EU28 og er hentet fra OECD. Hodrick-Prescott filteret er benyttet for å glatte vekstretene for både Norge og Europa.

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Bergeaud, A., Cette, G. og Lecat, R. (2015), Productivity Trends in Advanced Countries between 1890 and 2012. Review of Income and Wealth. doi: 10.1111/roiw.12185.

Figur 3.8. BNP i faste priser per timeverk. Indekser. 1990=1

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Det vanligste produktivitetsbegrepet er arbeidsproduktivitet (AP) som måler produksjon per enhet arbeidsinnsats. Figur 3.7 viser trendene i veksten i AP i både Norge og Europa fra 1890 til 2016. Etter andre verdenskrig var produktivitetsveksten meget høy i både Norge og Europa. Fra 1950 til begynnelsen av 1970-tallet varierte trendveksten fra 5 til 7 prosent i Europa og 4 til 6 prosent i Norge. Gjenreisning etter krigens ødeleggelser og kopiering av teknologi og organisering fra USAs næringsliv spilte trolig en viktig rolle. En så lang periode med så høy produktivitetsvekst har hverken Norge eller andre vesteuropeiske land kommet tilbake til. På 1970- og 1980-tallet opplevde de fleste vesteuropeiske land og USA en markert avdemping av veksten i både produktivitet og realinntekt per innbygger. Fra midten av 1980-tallet til 2005 var produktivitetsveksten i Norge om lag 2 prosent. Etter 2005 har produktivitetsveksten falt og trenden var i 2016 0,6 prosent, som er noe lavere enn nivået før første verdenskrig.

Figur 3.8 viser at fallet i produktivitetsvekst etter 2005 ikke var spesielt for Norge. Over hele perioden fra 1990 til 2014 har produktivitetsveksten i Fastlands-Norge vært nær den samme som veksten i Sverige, Storbritannia og USA, og noe høyere enn i Danmark,

Frankrike og Tyskland. Som påpekt i Økonomisk utsyn over 2013, kan forskjellene mellom produktivitetsutviklingen i de landene som her sammenlignes trolig i stor grad forklares med forskjeller i næringsstruktur, arbeidsmarkedenes virkemåte og økonomisk politikk.

Produktivitetsvekst over konjunkturerne

Produktivitetsveksten vil normalt øke under oppgangs-konjunkturer og falle i nedgangskonjunkturer. Under større kriser kan derimot nedbemanning gå hånd i hånd med produktivitetsvekst fordi de minst lønnsomme bedriftene reduserer sysselsettingen mest. Når man ser på relativt bredt definerte grupper av næringer, byr utviklingen i Norge på få eller ingen eksempler på slike kriser. Konjunkturreffekter bør i størst mulig grad fjernes når man vil anslå den underliggende produktivitetsveksten, det vil si den som i hovedsak kan antas å reflektere forbedringer av teknologi og kunnskap mv. En måte å gjøre dette på er å beregne gjennomsnittlige vekstrater over perioder som strekker seg fra en konjunkturbunn til den neste. Tabell 3.4 viser den underliggende produktivitetsveksten målt på denne måten for undergrupper av de markedsrettede fastlandsnæringene. Produksjonen er her målt ved bruttoproduktet og arbeidsinnsatsen er målt ved utførte timeverk.

Som nevnt ovenfor er arbeidsproduktivitet det mest bruke produktivitetsbegrepet. Dette skyldes blant annet at det er lettere å forstå og måle enn andre produktivitetsbegreper. Men enkelheten kommer som følge av en åpenbar svakhet: AP neglisjerer vekstbidraget fra andre innsatsfaktorer enn arbeidskraft. Begrepet ser dermed ikke forskjell på genuin produktivitetsvekst, som for eksempel teknologiforbedringer, og såkalt substitusjon der arbeidskraft erstattes av kapital eller andre innsatsfaktorer som ikke måles. Når formålet er å anslå betydningen av generell teknologisk framgang, er det derfor vanlig å bruke begrepet total faktorproduktivitet (TFP). TFP-vekst beregnes som forskjellen mellom veksten i bruttoproduktet og veksten i alle innsatsfaktorer som bedriftene betaler for. AP-veksten er lik TFP-veksten pluss bidragene fra vekst i andre innsatsfaktorer per timeverk. Typisk har innsatsen av realkapital og produktinnsats per timeverk økt over tid. TFP-veksten skiller vekstbidragene fra disse innsatsfaktorene ut

Tabell 3.4. Produktivitetsvekst mellom konjunkturbunner i markedsrettede fastlandsnæringer. AP = Arbeidsproduktivitet, TFP = Total faktorproduktivitet. Gjennomsnittlige årlige vekstrater. Prosent

	1973-1983		1984-1991		1992-2003		2004-2011		2012-2016	
	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP	AP	TFP
Markedsrettede næringer i alt	2,5	1,1	2,2	1,3	2,7	2,2	1,2	0,9	1,3	1,2
Industri	2,6	1,6	2,1	1,1	1,7	1,2	1,5	1,4	1,3	1,2
Annen vareproduksjon, hvorav	3,3	2,2	3,5	2,4	1,6	1,4	1,3	1,0	1,0	0,8
Bygg og anlegg	2,2	1,6	3,1	2,9	-0,1	-0,5	-0,8	-1,1	0,4	0,4
Privat tjenesteyting	2,0	0,5	1,7	1,0	3,3	2,7	1,3	0,8	1,4	1,3
Varehandel	4,5	2,9	2,5	2,3	5,2	5,7	2,5	2,8	2,3	2,3
Innenlandsk transport	0,8	0,4	1,8	1,7	0,8	-0,1	3,2	2,2	0,1	0,7
IKT-næringer	1,5	-0,8	5,2	4,4	4,4	4,4	4,8	4,9	1,9	1,8
Finansiering og forsikring	-2,2	-4,5	0,6	-2,7	5,7	3,1	3,0	2,1	4,2	4,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

fra AP-veksten. Følgelig vil TFP-veksten normalt være lavere enn AP-veksten.

I de markedsrettede fastlandsnæringene lå gjennomsnittlige vekstrater for arbeidsproduktiviteten relativt konstant nær 2,5 prosent i de valgte periodene til og med perioden 1992-2003. I perioden 2004-2011 var gjennomsnittlig AP-vekst kun 1,2 prosent og i perioden fra 2012 til 2016 var den 1,3 prosent, klart lavere enn veksten før 2004. Forløpet for de gjennomsnittlige vekstratene for TFP og arbeidsproduktivitet følger hverandre relativt tett. Det var likevel en tendens til at TFP-vekstens bidrag til veksten i arbeidsproduktiviteten har økt fra begynnelsen av 1980-tallet frem til i dag.

Næringsvise forskjeller

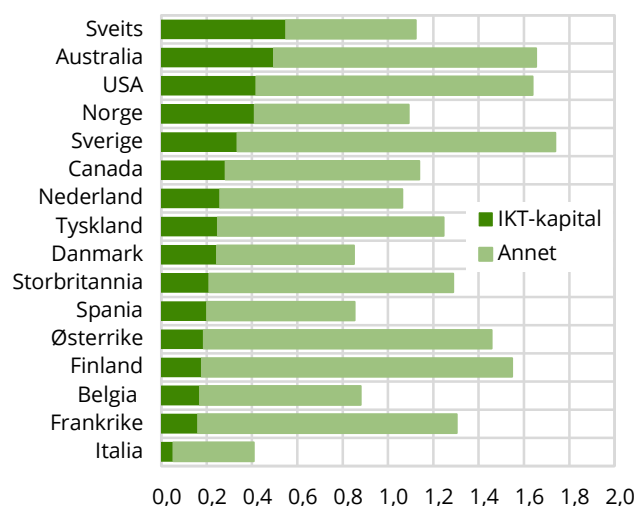
Den underliggende veksten i arbeidsproduktivitet har ligget nær gjennomsnittsveksten for markedsrettede fastlandsnæringene. I *annen vareproduksjon* (primærnæring, bygg og anlegg, kraft- og vannforsyning) lå veksten i arbeidsproduktiviteten over denne gjennomsnittsveksten frem til begynnelsen av 1990-tallet. Deretter har avstanden vært liten. Her trekker bygge- og anleggsvirksomheten klart ned, særlig fra begynnelsen av 1990-tallet. Denne næringen har også svak produktivitsvekst i andre land. Imidlertid er det vanskelig å skille mellom pris- og volumvekst (herunder kvalitetsforbedringer) i målingen av næringens produksjon. De næringene som med størst margin har hatt sterkere produktivitsvekst enn andre markedsrettede næringene, er *varehandel* (alle perioder i tabell 3.4), *IKT-næringene* (fra begynnelsen av 1980-tallet), og *Finansierings- og forsikringsvirksomhet* (fra begynnelsen av 1990-tallet). Som nevnt ovenfor finnes langt fra fullgode mål på produksjonen av disse tjenestene.

Hvor mye bidrar IKT til produktivitsveksten?

At IKT har bidratt til å øke produktiviteten er ukontroversielt. Men lenge var fremveksten av IKT vanskelig å spore i statistikken. Nobelprisvinneren i Økonomi, Robert Solow, poengterte dette paradokset allerede i 1987: «You can see the computer age everywhere but in the productivity statistics»⁹. Siden den gang har datatilfanget blitt større og målemetodene bedre. Denne utviklingen har muliggjort at man i dag kan identifisere bidragene fra IKT og sammenligne dem på tvers av land.

Begrepet IKT investeringer favner bredt. Det inkluderer investeringer i datautstyr generelt, både programvare og maskiner, samt tilhørende konsulenttjenester for installasjon og vedlikehold. Det inkluderer også investeringer i telekomutstyr. I tillegg regnskapsførers også kostnader relatert til programvareutvikling for intern bruk som investeringer i IKT.¹⁰ Selv om nasjonalregnskapet registrerer investeringer i IKT må det ikke underslås at disse tallene er usikre. Et problem er

Figur 3.9. Arbeidsproduktivitet, BNP per utførte timeverk. Gjennomsnittlig prosentvis vekst over perioden 1995 til 2015

Kilde: The Conference Board Total Economy Database

å sette grensen for hvor stor del av driftskostnader som skal regnes som investeringer. I teorien skal materiellet ha en levetid på mer enn ett år for å kunne føres som investering. Et annet problem er at IKT utstyr kan være integrert i et annet produkt som ikke føres som en IKT vare. For eksempel vil en bedrift som investerer i en Tesla Model X sannsynligvis føre dette som investering i arten *transportmidler* og ikke arten *IKT*, selv om bilen inneholder et betydelig innslag av IKT. Selv med disse usikkerhetsmomentene vurderes tallene for de totale IKT-investeringene som relativt gode.¹¹

I figur 3.9 vises den totale gjennomsnittlige veksten i arbeidsproduktivitet over perioden 1995 til 2015 dekomponert på bidraget fra IKT kapital og andre bidrag på tvers av land. Landene er sortert etter det høyeste bidraget til produktivitsvekst fra IKT målt i prosentpoeng. I Sveits bidro IKT kapital til om lag halvparten av produktivitsveksten, noe som utgjorde et gjennomsnittlig årlig vekstbidrag på 0,6 prosentpoeng. I Australia var bidraget 0,5 prosentpoeng, mens det i USA og Norge var 0,4 prosentpoeng, også det høyt. For Norges del måtte dette kunne sies å være et stort vekstbidrag. Figur 3.6 illustrerte at produktivitsveksten fra 1995 til 2015 førte til en realinntektsøkning på kroner 85 000 per innbygger. Tallene i figuren ovenfor indikerer derfor at IKT kapital har bidratt til en realinntektsøkning i Norge på om lag 30 000 kroner per innbygger i denne perioden.

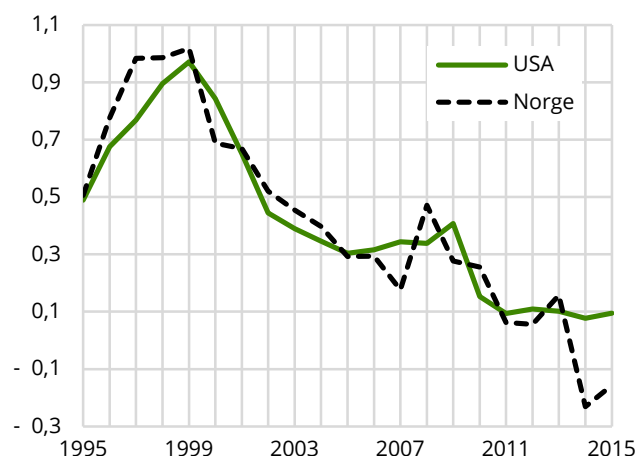
Bidraget fra IKT til produktivitsvekst har falt de siste 15 årene. Figur 3.9 viser hvordan IKT bidro til veksten i arbeidsproduktivitet i USA og Norge i perioden 1995 til 2015. Som nevnt ovenfor var det gjennomsnittlige bidraget likt i USA og Norge. Figur 3.10 viser at utviklingen også over tid har vært veldig lik. Fra et meget høyt nivå, hvor vekstbidraget var i underkant av ett

⁹ Solow, R. (1987): 'We'd Better Watch Out', New York Review of Books, July 12.

¹⁰ I foretakenes regnskap føres dette derimot som driftsutgifter.

¹¹ Se Sagelvmø (2009). Realinvesteringer og IKT-investeringer i nasjonalregnskapet. Statistisk sentralbyrå. Notater (37).

Figur 3.10. Bidrag fra IKT til vekst i arbeidsproduktivitet. Prosentpoeng. Arbeidsproduktivitet er målt som BNP per utførte timeverk

Kilde: The Conference Board Total Economy Database

prosentpoeng på slutten av 90-tallet, har vekstbidraget falt til rundt 0,1 prosentpoeng USA de siste fem årene. I Norge har fallet vært noe større og i de fem siste årene har ikke IKT kapital bidratt til å øke produktiviteten.

Produktivitetseffekter av utvalgte næringspolitiske virkemidler

På oppdrag av Nærings- og fiskeridepartementet (NFD) har Statistisk sentralbyrå gjennomført en evaluering av de viktigste næringspolitiske virkemidlene innrettet mot økt innovasjon og verdiskaping. Resultatene er dokumentert i rapporten *Innovasjons- og verdiskapingseffekter av utvalgte næringspolitiske virkemidler* (Rapporter, 2016/12, SSB). Analysen omfatter blant annet Skattefunn-ordningen (SKF), innovasjonsprogrammene til Innovasjon Norge (IN) og næringslivsprogrammene til Norges forskningsråd (NFR). Av alle aksjeselskap i Norge er det rundt 5 prosent som har benyttet seg av støtte gjennom disse tre virkemidlene. Støtten består i hovedsak av tilskudd, skattefradrag og i noen grad av lån.

IN er en offentlig etat som har som mål å bidra til vekst i foretak gjennom innovasjonsprogrammer, regional støtte og annen næringsutviklingspolitikk. Rapporten ser bare på INs innovasjonsprogrammer. NFR finansierer forskning både ved universiteter, høyskoler og

institutter og i næringslivet. Denne undersøkelsen omfatter de virkemidlene som er innrettet mot næringslivet eller samarbeidsprosjekter mellom næringslivet og forskningsinstitusjoner. SKF er en generell, lovfestet ordning som gir bedrifter skattefradrag for prosjektkostnadene relatert til å utvikle en ny eller forbedret vare, tjeneste eller produksjonsprosess. Små og mellomstore bedrifter kan få 20 prosent av prosjektkostnadene som fradrag mens store bedrifter kan få 18 prosent fradrag opp til en øvre utgiftsgrense. Hvis foretaket ikke er i skatteposisjon, blir skattefradraget utbetalt som støtte, og mesteparten av de direkte kostnadene for staten skjer i form av støtteutbetaling. SKF favoriserer i utgangspunktet ingen spesielle næringer.

I rapporten sammenlignes lønnsomhet og vekst i verdiskaping, salgsinntekter, sysselsetting og produktivitet i foretak som fikk støtte fra IN, NFR eller SKF i løpet av årene 2001-2013 med en sammenligningsgruppe av foretak som ikke mottok støtte (se tabell 3.5). For alle virkemidlene finner en positive effekter på en eller flere indikatorer for vekst i verdiskaping, salgsinntekter eller antall ansatte og effektene øker med støtteintensiteten. Man kan imidlertid ikke konkludere at disse funnene nødvendigvis representerer kausale effekter.

De mest signifikante effektene finner en for gruppen av prosjekter med samlet offentlig støtte over 1,5 millioner. Analysen finner svake eller ingen effekter av tildelinger under 500 000 kroner. Den gjennomsnittlige effekten per million kroner i prosjektstøtte for etablerte foretak fra enten NFR eller SKF tilsvarer i underkant av to nye årsverk. Videre finner man økt årlig verdiskaping målt etter tre år i størrelsesorden 1,8 millioner kroner. For støtte fra Innovasjon Norge er de estimerte effektene svakere: i underkant av ett nytt årsverk og 300 000 kroner i økt årlig verdiskaping. Hva gjelder gründerbedrifter, gir verken støtte fra IN eller NFR vesentlig økt verdiskaping. SKF-støtte har derimot signifikante effekter også på verdiskapingen i gründerforetak, men effekten per million i støtte er estimert til å være betydelig mindre enn for etablerte foretak. Analysen finner ingen signifikant positiv effekt på produktivitet i gründerforetak som får støtte sammenlignet med kontrollgruppen. For etablerte foretak er produktivitetseffekten signifikant positiv og om lag på samme nivå både for IN- og SKF-støtte

Tabell 3.5. Estimerte nivåeffekter (i antall eller 1000 kr.) per mill. kr. i prosjektstøtte. Gjennomsnittlig nivåforskjell tre år etter prosjektstart sammenlignet med kontrollgruppen, etter hovedvirkemiddel

Effektindikator	Type foretak	IN			NFR			SKF		
		Effekt	Konfidensintervall1		Effekt	Konfidensintervall		Effekt	Konfidensintervall	
Salgsinntekter i 1000 kr.	Gründere	2 123	1 576	2 669	389	-721	1 498	4 536	3 620	5 453
	Etablerte	3 525	1 782	5 269	2 871	-6 611	12 353	7 785	6 280	9 289
Antall ansatte	Gründere	0,78	0,58	0,99	0,02	-0,49	0,53	1,18	0,85	1,5
	Etablerte	0,75	0,24	1,26	1,92	0,04	3,79	1,72	1,23	2,2
Verdiskaping i 1000 kr.	Gründere	30	-36	95	179	-194	552	813	553	1 072
	Etablerte	301	82	521	1 756	126	3 385	1 819	1 366	2 272
Produktivitet (Verdiskaping per ansatt)	Gründere	-1	-13	11	27	-20	75	10	-14	33
	Etablerte	18	4	32	-1	-38	35	16	3	29

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

3.3. Forskning, utvikling og innovasjon

De samlede utgiftene til forsknings- og utviklingsaktivitet i Norge var på 60,3 milliarder kroner i 2015. Målt i faste priser var dette en vekst på nær 9 prosent fra 2014. Figur 3.11 viser hvordan totalutgiftene fordeler seg på foretakssektoren, universitets- og høyskolesektoren og instituttsektoren. Det var klar realvekst for alle sektorene fra 2014, rundt 8-9 prosent.

Målt som andel av bruttonasjonalproduktet (BNP) utgjorde de totale FoU-utgiftene vel 1,9 prosent. i 2015, en klar oppgang fra året før da andelen var 1,7 prosent. Til sammenligning er FoU-andelen av BNP for EU-landene samlet svakt over 2,0 prosent for 2015 og har endret seg lite siden 2012.

Til internasjonale sammenligninger kan også FoU-personell som andel av arbeidsstyrken brukes. Tabell 3. 6 viser at Norge ligger lavere enn de andre nordiske landene, men andelen er klart høyere enn gjennomsnittet for EU28 landene.

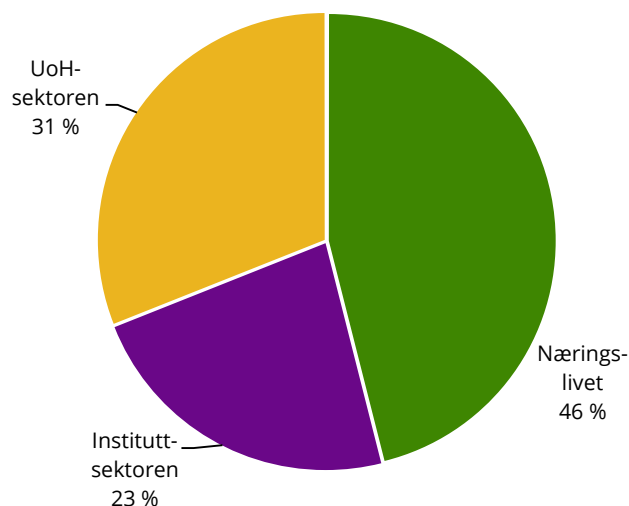
Næringslivet utførte forskning og utvikling (FoU) for 27,8 milliarder kroner i 2015, en økning på 12 prosent fra 2014. Målt i faste priser er veksten på 9 prosent. Det er andre år på rad det er en kraftig økning i næringslivets FoU-aktivitet. Det har også vært realvekst de øvrige årene etter 2010, men i mindre omfang. Økningen for 2015 kommer også i en periode med moderat produktionsutvikling samlet sett. Brutto nasjonalprodukt for Norge viser nedgang for 2015, men det er en økning på om lag 3 prosent (nominelt) for fastlands-Norge. Det medfører at FoU i næringslivet som andel av samlet BNP øker med 0,1 prosentpoeng til 0,9 prosent.

Resultatene for 2015 viser også en klar økning i andelen foretak som utfører FoU. Denne andelen har ligget på rundt 20 prosent i flere år, men gjør for 2015 et hopp til 25 prosent for alle foretak samlet. Veksten i antall FoU-foretak slår mest ut for mindre foretak med 10-50 sysselsatte. Det er også denne gruppen av foretak som har størst økning i kostnader til egen FoU-aktivitet, 26 prosent mer enn i 2014. Det er likevel de største foretakene som bidrar mest til samlet FoU.

FoU-kostnadene i tjenestenæringene økte med 13 prosent fra året før og utgjorde 52 prosent av næringslivets samlede FoU-kostnader i 2015. Veksten i industrien var bare 2 prosentpoeng lavere enn for tjenesteyting, mens utviklingen i industrien tidligere år har vært relativt svakere. Andre næringer, inkludert utvinning av råolje og gass, økte sine FoU-kostnader med 9 prosent fra 2014.

Veksten i næringslivets FoU-aktivitet i Norge har vært sterk i internasjonal sammenheng de siste to årene. Utførte FoU-årsverk i det norske næringslivet, inkludert næringsrettede forskningsinstitutter, økte med 7 – 8 prosent for hvert av de to foregående årene (2014 og 2013), langt høyere enn de nordiske landene og EU28.

Figur 3.11. FoU-utgifter i 2014 og 2015. Mill. kr

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Foretakene finansierer i stor grad FoU-aktiviteten med egne midler, vel 75 prosent. Inkluderes finansiering fra utenlandske foretak i samme konsern er andelen nær 90 prosent. Offentlig finansiering, inkl. SkatteFUNN, utgjør 9 prosent.

Det har vært en sterk vekst i bruk av SkatteFUNN¹² som finansieringskilde de siste to årene. Samlet skattefradrag for FoU er dobbelt så høyt i 2015 som i 2013. Økningen må ses i sammenheng med det høyere grunnlaget for maksimalt skattefradrag; fra totalt 11 millioner kroner i FoU-utgifter i 2013 til 33 millioner kroner i 2015. Det er likevel svært få foretak som utnytter skattefradraget maksimalt. FoU-statistikkens tall viser for øvrig at finansiering via SkatteFUNN i 2015 var mer omfattende som annen offentlig finansiering; SkatteFUNN utgjorde 12 prosent mer enn annen offentlig finansiering av FoU for næringslivet samlet. For foretak med opp til 200 sysselsatte er SkatteFUNN-ordningen en klart viktigere finansieringskilde enn annen offentlig støtte, mens for de største foretakene betyr annen offentlig støtte mer. Med de økte rammene for fradrag ser det likevel ut til at også større foretak i økende grad tar i bruk SkatteFUNN som finansieringsbidrag til FoU. Basert på godkjente prosjektsøknader for 2016 ser det ut til at veksten i SkatteFUNN fortsetter. Budsjetterte kostnader øker med 30 prosent i forhold til 2015. Beregnet skattefradrag øker med 34 prosent til 4,6 milliarder kroner. Realiserte kostnader utgjør vanligvis 75-80 prosent av de budsjetterte kostnadene.

¹² SkatteFUNN-tallene fra FoU-undersøkelsen avviker i absolutte verdier fra likningstallene. Dette skyldes først og fremst at FoU-undersøkelsen 2014 bare omfatter foretak med minst 10 sysselsatte og bare et utvalg av foretak med 10-49 sysselsatte. FoU-undersøkelsen dekker heller ikke alle næringer. For SkatteFUNN-foretak som er med i FoU-undersøkelsen kan i tillegg beløp være ført i forskjellige år og ulikt beløp kan ha blitt rapportert til FoU-statistikken av ymse grunner. Tall fra likningsmyndighetene viser at det samlede fradrag i skatt for FoU utgjorde totalt 2,9 milliarder kroner i 2015.

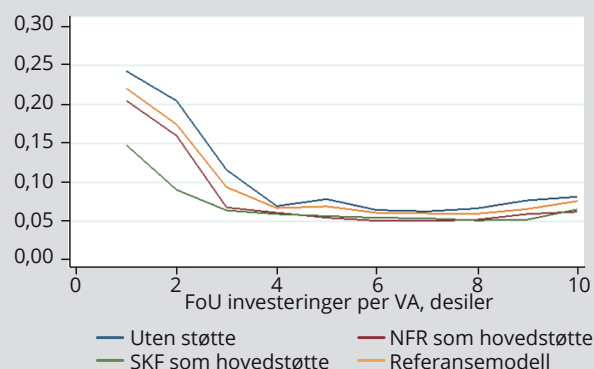
Boks 3.2. Avkastning av FoU-investeringer

Evalueringen av de viktigste næringspolitiske virkemidlene innrettet mot økt innovasjon og verdiskaping, omtalt i avsnitt 3.2, omfatter også en analyse av faktorer som påvirker foretakenes avkastning av deres egne FoU-investeringer. Det er rimelig å legge til grunn for analysen at FoU-investeringene ikke nødvendigvis gir avkastning i samme året som de foretas, men at det er foretakenes FoU-aktivitet over en lengre periode som påvirker verdiskapingen positivt. Analysen er derfor basert på en økonomisk modell for foretakenes atferd som åpner for at det er foretakenes akkumulerte FoU-investeringer som påvirker arbeidskraftproduktiviteten.

Analysen viser at i et utvalg av norske foretak som vi observerer over en nesten 20 år lang periode, er nettoavkastningen av FoU-kapital knapt 9 prosent. Figur 1 viser at foretak som har fått offentlig støtte er avkastningen lavere enn av FoU som er hundre prosent privatfinansiert. Dette er forenlig med at offentlig støtte kanaliseres til prosjekter som antas å ha positive effekter utover de rent bedriftsøkonomiske, men som ikke nødvendigvis har størst bedriftsøkonomisk avkastning. Gjennomgående er estimerte avkastningsrater like for foretak med rimelig stor verdi på FoU-intensiteten uavhengig av finansiering. Dette framgår av figur 1 som viser estimert gjennomsnittlig avkastningsrate av FoU-kapital avhengig av FoU-intensitet. FoU-intensitet er definert

som FoU-investeringer i forhold til foretakets verdiskaping/bruttoprodukt (VA). Det er bare for foretak med lav verdi på FoU-intensiteten at avkastningsraten er høyere for de foretakene som ikke har hatt noe finansiering av NFR fra før. Referansemodellen er med for å vise avkastningen av FoU i en økonometrisk modell hvor det ikke skilles mellom hvilke næringspolitiske virkemidler foretakene er støttet av. Som vi ser gir referansemodellen ganske like resultater som de andre beregningene.

Figur 1. Avkastningsrater etter FoU intensitet, 2003-2013

Tabell 3.6. FoU-utgifter og FoU-personale i utvalgte EU-land

	Totale FoU-utgifter som andel av BNP		Næringslivets FoU-utgifter som andel av BNP	Totalt FoU-personale som andel av arbeidsstyrken
	2010	2015*	2015*	2015*
EU-28	1,93	2,03	1,30	1,20
Belgia	2,05	2,45	1,77	1,58
Danmark	2,94	3,03	1,87	2,10
Tyskland	2,71	2,87	1,95	1,49
Spania	1,35	1,22	0,64	0,88
Frankrike	2,18	2,23	1,45	1,43
Italia	1,22	1,33	0,74	0,99
Nederland	1,72	2,01	1,12	1,47
Østerrike	2,74	3,07	2,18	1,61
Finland	3,73	2,90	1,94	1,92
Sverige	3,22	3,26	2,27	1,68
Storbritannia	1,68	1,70	1,12	1,31
Norge - BNP totalt	1,65	1,93	1,05	1,60
BNP fastlands-Norge	2,06	2,30	1,25	

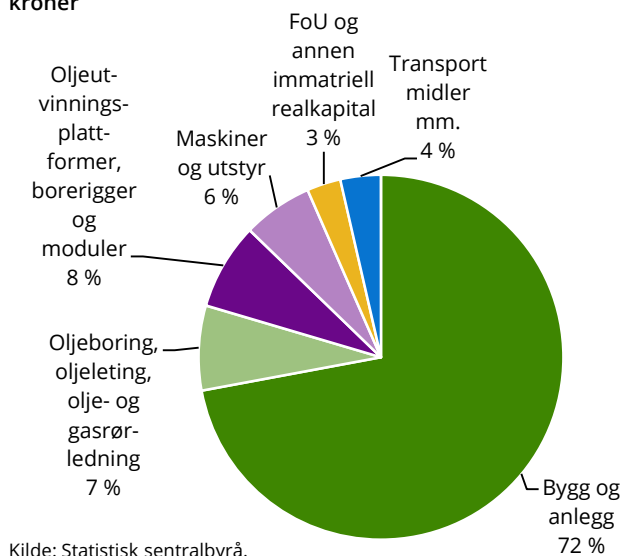
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Dette vil gi et skattefradrag på i underkant av 4 milliarder kroner.

3.4. Realkapital og avkastning på realkapital

Figur 3.12 viser fordelingen av samlet realkapital i norske næringer, inklusive offentlig forvaltning. I 2016 beløp den totale verdien av realkapital seg til 10 000 milliarder. Dette er om lag 40 prosent mer enn den gjennomsnittlige verdien til Statens Pensjonsfond Utland i 2016. Bygg og anlegg er den desidert største kapitalarten og utgjør om lag 70 prosent av den totale realkapitalbeholdningen. Dette omfatter også veier, skinnelagemer og annen infrastruktur som er et resultat av politiske beslutninger. Verdien av tomter utover grunnarbeider er ikke regnet med i verdsettingen av bygninger og anlegg. Oljeboring, oljeleting, olje- og gassrørledning utgjør om lag 8 prosent, mens maskiner og utstyr utgjør om lag 6 prosent av den totale realkapitalbeholdningen. Det gjør også verdien av oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler. I henhold til nye internasjonale retningslinjer for nasjonalregnskap, regnes nå FoU og annen immateriell kapital som kapital, og de tilhørende beholdningsendringene regnes som investeringer. Som beskrevet ovenfor har veksten av FoU investeringer vært stor. Nå utgjør FoU og annen immateriell realkapital om lag 3 prosent av den totale realkapitalbeholdningen.

Figur 3.12. Realkapitalbeholdning etter art. 2016. Milliarder kroner

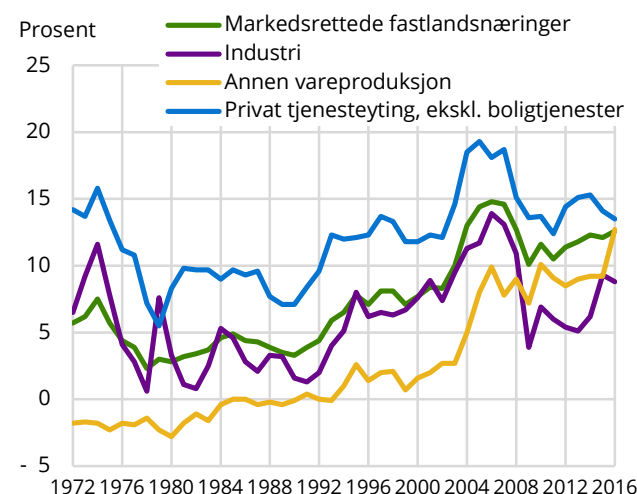
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Avkastningen av investeringer i realkapital måles ved forholdet mellom driftsresultat (eksklusive kapitalslit og anslått lønn til selvstendig næringsdrivende) og verdien av kapitalbeholdningen. Denne raten kan sammenlignes med en realrente. Figur 3.13 viser at denne avkastningsraten økte fra snaut 3 prosent i 1990 til nær 15 prosent i 2006 for markedsrettede fastlandsnæringer. Oppgangen kom etter at avkastningen hadde falt i siste halvdel av 1970-tallet og endret seg relativt lite på 1980-tallet. Etter 2006 falt avkastningen markert, blant annet som følge av finanskrisen. I de tre siste årene har den imidlertid variert lite rundt 10-12 prosent.

Kapitalavkastningen varierer tradisjonelt betydelig mellom næringer. Den har vært klart høyere i privat tjenesteyting enn i gruppen *Annen vareproduksjon* hvor man finner primærnæringer, bygge- og anleggsnæringer og kraftproduksjon. Også industrien har hatt høyere kapitalavkastning enn *Annen vareproduksjon* i alle årene før finanskrisen. Den kraftige økningen i kapitalavkastning i Fastlands-Norge mellom 1990 og 2006 er imidlertid en hovedtendens som gjelder alle disse tre næringsgruppene. Etter det kraftige fallet i kapitalavkastning under finanskrisen har avkastningen i industri og privat tjenesteyting økt noe, og er anslått til henholdsvis 9 og 14 prosent i 2016. I *Annen vareproduksjon* har avkastningen variert relativt lite rundt 8 prosent i årene etter mellom 2006 og 2015. I 2016 økte avkastningen med 3,5 prosentpoeng til 12,7 prosent.

Økningen i kapitalavkastning har sannsynligvis flere viktige årsaker. Skattereformen i 1992 kan ha skjerpet kravene til avkastning før skatt for at investeringene skulle bli lønnsomme etter skatt. For det andre bidro trolig dereguleringen av kraftsektoren og andre næringer til mer rasjonelle investeringer og økt avkastning. For det tredje har globaliseringen åpnet for flere investeringsprosjekter med høy lønnsomhet i andre land. Det har trolig bidratt til å skjerpe kravene til kapitalavkastning i Norge. For det fjerde har vridninger

Figur 3.13. Kapitalavkastning. Driftsresultat i forhold til verdi av realkapital

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

i næringsstruktur bidratt til å øke gjennomsnittsavkastningen i Fastlands-Norge. Spesielt har privat tjenesteyting, med relativt høy kapitalavkastning, økt sin andel av Fastlands-Norges kapitalbeholdning, mens det motsatte har skjedd for primærnæringene hvor kapitalavkastningen har vært relativt lav. For det femte er det mulig at driftsresultatene i norske næringer i økende grad inneholder finansinntekter fra datterselskaper i utlandet. Det er i så fall en målefeil; avkastning fra direkte investeringer i utlandet skal i prinsippet føres som finansinntekter som ikke skal inngå i driftsresultatet for næringsvirksomhet på norsk territorium. Realrenten på alternative finansielle investeringer har ikke vist samme vekst som avkastningsraten, og fremstår derfor ikke som en årsak til økningen i kapitalavkastningen.